

6. *Migracja – wyzwanie XXI wieku, pod red. MACIEJA ST. ZIĘBY, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lubelska Szkoła Biznesu Sp.zoo Fundacji Rozwoju KUL, Lublin 2008*

7. MARTA JAROSZEWICZ, LESZEK SZEREPKA *Wyzwania Migracyjne w państwach wschodniego sąsiedztwa Unii Europejskiej, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpią, Warszawa 2007*

8. <http://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/563279,iom-prawie-34-tys-migrantow-utonelo-w-latach-2000-2017-w-morzu-sroziemnym.html>

УДК 947.085.6

Дацків І. Б.

*д. іст. н. професор кафедри міжнародного права,
міжнародних відносин та дипломатії
Тернопільський національний економічний університет*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕСТИТУЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНИ, ВТРАЧЕНИХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На сучасному етапі переосмислення історії Другої світової війни увага громадськості значною мірою прикута до проблеми колосальних втрат культурних надбань. Сьогодні ми намагаємося осмислити масштаби культурної катастрофи, яку спричинила Друга світова війна. Втрати історико-культурних цінностей – один із найтрагічніших наслідків цієї страшеної сторінки в історії людства. Ці втрати не мали аналогів в історії України. Вони були не лише стихійними жертвами бойових дій, але й об'єктом спеціальних акцій, спрямованих на їх розграбування та знищення. Ця трагічна спадщина війни й досі не подолана, і впливає на різні сфери культури та культурної співпраці народів, на міждержавні відносини.

Одна з найскладніших – проблема пошуку об'єктивної достовірної інформації про долю українських культурних цінностей під час війни. Вже перші підступи до неї виявили, що за тоталітарного режиму замість ґрунтовного дослідження всіх аспектів проблеми міцно вкорінилася практика декларативно-пропагандистської експлуатації освячених політичним керівництвом колишнього СРСР ідеологічних штампів. Парадоксально, але факт, що жодна з кампаній з обліку збитків, завданих архівам, музеям, бібліотекам колишнього Радянського Союзу під час війни, в тому числі і відповідним закладам України, які розпочиналися у воєнні роки і в повоєнний період, так і не була доведена до логічного закінчення. Зібрані матеріали в кращому випадку ставали надбанням архівних сховищ. Як наслідок, переважна більшість установ культури, які постраждали у війні, досі не мають реєстрів втрачених цінностей.

До науково-практичних і теоретичних засад правового регулювання реституції (повернення та відновлення) історико-культурних та духовних святинь, переміщених у період Другої світової війни, звертається ряд зарубіжних науковців, наприклад, доктор, професор Університету Заархарду (Німеччина) Фідлер Вільфред, головний інспектор відділу пам'ятокознавства

Міністерства культури Словаччини Кашик Вінсент, доктор, завідувач координаційного управління з питань повернення культурних цінностей у Бремені Лем-Мейер Доріс заступник музею образотворчого мистецтва у Будапешті Сьоні Литван, професор Польської академії наук Ян Прушинський, асоційований дослідник Українського наукового інституту Гарвардського університету Патриція Кеннеді Грімстед.

Аналіз документів про знищення і вивезення під час Другої світової війни писемних джерел з України свідчить про те, що імперські сили робили цю справу професійно і цілеспрямовано, переслідуючи свої корисливі цілі. Вони знищували і вивозили за межі нашої країни писемні джерела насамперед для того, щоб спотворити історичну правду і пам'ять народів, поставити під сумнів їхню національну самобутність, державність і саме існування.

Звичайно, вирішення проблем повернення історико-культурних пам'яток – це дуже делікатне і складне питання. Щоб нам повернути те, що було вивезено з України, треба віддавати те чуже, що потрапило в нашу країну. Для цього слід розробити і узгодити спеціальну законодавчу документальну базу. Але ж при цьому необхідно пам'ятати, що паритетності тут не може бути. Адже вивезено з України було значно більше, ніж чужого потрапило до нас.

Виходячи з конкретних історичних умов, в яких здійснювалось пограбування наших історико-культурних цінностей, саме поняття «реституція» ми мусимо трактувати ширше та інакше, ніж, скажімо, французи, які справедливо вимагають повернення від Російської Федерації незаконно захоплених радянськими військами матеріалів французької розвідки, що багато років зберігалися (і зберігаються нині) у Москві в так званому «Особом архиве». Для нас повернення і відновлення нашої національної духовної спадщини безпосередньо пов'язане з необхідністю відтворення історичної правди, збагачення історичної пам'яті нашого народу шляхом розширеного вивчення і дослідження проблематики, до якої ми були змушені не звертатися десятиліттями. Адже йдеться не лише про повернення національних історико-культурних святинь, а й про відтворення з їх допомогою історичної правди. Минуло вже понад півстоліття після закінчення війни, і за цей час з різних причин, в тому числі і через свідоме замовчування і заплутування справжньої «одіссеї» з переміщенням культурних цінностей, виникло багато нових ускладнень, які слід досконально вивчити і знайти розумні рішення [11, с. 41].

Важливою і назрілою науково-організаційною проблемою є необхідність створення регіональних груп (у областях або регіонах) з працівників архівів, музеїв, бібліотек (очевидно, спочатку на громадських засадах, але надалі доцільно домагатися спеціального фінансування), які б цілеспрямовано і наполегливо працювали над створенням довідників-переліків, каталогів втрачених писемних, книжкових та мистецьких скарбів з їх місцевих сховищ.

Інший важливий аспект проблеми – суто науковий, джерелознавчий. Серйозна розробка всього спектра джерелознавчих питань – обов'язок науковців і архівістів. Його можна вирішити тільки спільними зусиллями науковців і професіоналів-архівістів. Основною метою цих джерелознавчих досліджень мусить бути точне визначення шляхів і обставин пересування архівних та інших матеріалів, що, з одного боку, вивозилися нацистами на захід під час окупації, а з

іншого – евакуювалися на схід радянськими військами. Для цих досліджень існує колосальна джерельна база в архівах України, Росії, Польщі, Німеччини, Сполучених Штатів, інших країн [2, с. 99].

Які напрями цих досліджень? На нашу думку, першочерговими з них мусять бути такі: по-перше, підготовка серії регіональних анотованих каталогів документів з цієї проблеми; по-друге, це підготовка серії регіональних збірників документів за матеріалами каталогів; по-третє, на базі таких регіональних каталогів і збірників стане можливою підготовка солідного зведеного документального корпусу, в документах якого була б представлена трагічна доля писемних та інших культурних скарбів всієї України; по-четверте, необхідно здійснити підготовку пофондових і міжфондових довідників за окремими найважливішими комплексами джерел, наприклад, такими, як матеріали відомства Альфреда Розенберга, розкиданими по кількох архівах [3, с. 177].

Серйозна проблема, без вирішення якої ми не зможемо з'ясувати обставини зникнення багатьох писемних та мистецьких документів, – недоступність ще й сьогодні архівних матеріалів радянської військової адміністрації в Німеччині, зокрема Відділу реституцій Управління репарацій і поставок, через який, власне, і здійснювалася передача з американської зони окупації до Берліна і далі до Москви.

Інший важливий аспект нашої діяльності – міжнародна кооперація. Важливо співпрацювати з науковими інституціями, які розробляють цю проблематику, а також з відповідними офіційними міжнародними структурами.

Для нашого народу повернення на терени своєї держави національно-культурних надбань є не просто актом переміщення історико-культурних цінностей з певної країни в Україну. Кожна пам'ятка, що повернеться на свою землю, відроджуватиме історичну пам'ять нашого народу, збагачуватиме його, сприяти пробудженню та становленню його як нації, носія неповторної і самобутньої культури. Водночас Україна має бути готовою до будь-яких відносин з іншими країнами щодо повернення їх пам'яток культури які за різних обставин опинилися в нашій державі.

Отже, лише шляхом об'єднання зусиль в національному і міжнародному масштабі всіх причетних і зацікавлених сторін ми зможемо вирішити ці надзвичайно важливі проблеми загальнонаціональної і державної ваги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сохань П. Науково-практичні аспекти повернення в Україну історико-культурних та духовних святинь // Повернення культурного надбання України. Проблеми. Завдання. Перспективи. Вип. 7. Київ: Абрис, 1996. – С. 40-41.

2. Fedoruk A. Conference «The restitution Cultural Treasures: Problems of Repatriation and Common Usage» in Minsk – by Alexander Fedoruk // Spoils of war. – № 4. – August 1997. – 99 p.

3. Дацків І. Б. Науково-практичні аспекти повернення в Україну її історико-культурних надбань, переміщених у роки Другої світової війни // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Історія. Тернопіль. 2003. Вип. 1. С. 174-178.